

НАСИЛИЕ И АГРЕСИЯ СРЕД ДЕЦАТА И УЧЕНИЦИТЕ: ПРАВНА И НОРМАТИВНА РАМКА И СТРАТЕГИЧЕСКИ ДОКУМЕНТИ

Ина Владова¹, Иванка Мартинова²

¹Национална спортна академия „Васил Левски“;

²Сдружение „Крав мага оцеляване България“

ORCID

Ina, Vladova – <https://orcid.org/0000-0001-8235-9647>

Ivanka, Martinova – <https://orcid.org/0000-0002-0604-7817>

РЕЗЮМЕ

Проблемът за превенцията на насилието и агресията сред децата и учениците е особено актуален. Настоящото изследване има за цел да представи обобщено състоянието на нормативната база в страната ни в тази връзка. Чрез преглед и анализ на нормативната и законовата уредба ще представим в синтезиран вид най-важните от тях. Предмет на изследователски интерес от наша страна е агресията като неприемливо социално поведение в наши дни. То води след себе си редица вреди – и физически, и психо-емоционални, но и социални. Насилието и агресията са вредни както за жертвата, но и за самия насилник. Тези негативни поведенчески прояви имат сериозни последици както върху децата, така и върху възрастните – и родители, и учители, и треньори. Недопускането им в педагогическата, включително и в спортнопедагогическата практика е израз на висок професионализъм и морал. За предприемане на ефективни мерки за превенция и интервенция на подобни случаи е необходимо съществуването на адекватна нормативна рамка, която да предоставя условия за справяне с обществения проблем.

Ключови думи: тормоз, превенция, учители

VIOLENCE AND AGGRESSION AMONG CHILDREN AND PUPILS: LEGAL FRAMEWORK AND STRATEGIC DOCUMENTS

Ina Vladova, Ivanka Martinova

¹National Sports Academy “Vassil Levski”, ²Association “Krav Maga Survival Bulgaria”

ABSTRACT

The problem of the prevention of violence and aggression among children and pupils is extremely relevant. The present paper aims to summarize the general state of the relevant legal framework on the topic in our country. Through a review and analysis of the relevant regulation and legislation documents, the most important of them will be presented in a synthesized way. The subject of our research interest is aggression as unacceptable behavior nowadays. It leads with itself numerous harms – physical, psycho-emotional, and social. Violence and aggression are harmful both to the victim and to the abuser. This type of negative behavior has serious consequences on the children and the adults – parents, teachers, trainers. The high professionalism and morale in the pedagogic and sports pedagogic practice require zero tolerance to such

events. To be taken effective measures for the prevention and intervention of such cases, it is necessary to have an adequate regulatory framework that provides the necessary conditions for dealing with the public problem.

Key words: *bullying, prevention, teachers*

ВЪВЕДЕНИЕ

Проблемът за превенцията на насилието и агресията е тема с висок приоритет за държавата, Министерството на образованието и науката (МОН), образователната система като цяло, включително и за неправителствените организации в страната. За решаването му е необходима целенасочена и координирана работа на отделните институции, работещи с деца и ученици.

На макрониво прави впечатление, че българската законодателна система е насочила погледа си към агресията и насилието със и сред децата и учениците. В тази връзка са приети и обнародвани редица закони и нормативни актове: Закон за закрила на детето, Семейен кодекс, Закон за предучилищното и училищно образование, Закон за защита от домашно насилие.

Въпреки взетите мерки на национално ниво, за съжаление продължават да се регистрират случаи на насилие и агресия сред децата и учениците в страната. В тази връзка е необходимо да бъдат засилени възпитателните въздействия на ниво училище, вкл. и спортен клуб, да бъдат засилени и взаимодействията с родителите. Както подчертава Даниъл Голман, е важно учителите да съумеят да „*надхвърлят традиционната за тях мисия*“, но и обществото да „*прояви по-голяма съпричастност към училищата*“ (Голман, 2011). За да се реализира всичко това, обаче, е важно педагогическите специалисти да бъдат добре подготвени, за да се справят успешно с предизвикателството насилие и агресия. В тази връзка Василева (2008) отчита, че на ниво висши училища бъдещите педагогически специалисти не получават знания и умения за превенция и интервенция на тези негативни поведенчески прояви. Тя предлага обучението на бъдещите учители „*да се фокусира върху изграждането на организационен капацитет, на методика за диагностика на агресията и насилието сред учениците*“, както и да работят по програми за превенцията им (Василева, 2008).

Тази проблематика е предмет на изследователски интерес от наша страна, защото агресивното поведение води след себе си до редица вреди. Нарушава се физическото, психо-емоционалното и социалното здраве. Насилието и агресията са вредни както за жертвата, но и за самия насилник. Тези негативни поведенчески прояви от страна на децата и учениците, но и насочени към тях, нанасят вреди и на възрастните – и родители, и учители, и треньори. Недопускането им, особено в педагогическата, включително и в спортнопедагогическата практика е израз на висок професионализъм и морал.

МЕТОДИКА

Целта на настоящото изследване е да се проучат и анализират нормативните документи в страната, в които е залегнала проблематиката, засягаща насилието и агресията в детска и ученическа възраст. За решаването на целта е приложена комплексна методика от проучване на: нормативни източници – законови и подзаконови актове; наредби; стратегии; литературни източници и последващ анализ. Проучените и анализирани нормативни документи са на публичен достъп в интернет.

Изследването е проведено в края на 2019 и началото на 2020 г.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

През 2000 г. в България е приет **Закона за закрила на детето (ЗЗД)**. В глава втора (Права на детето) е указано, че децата имат право на закрила, за защита на правата и интересите им, и за нормално развитие – физическо, умствено, нравствено и социално. В Закона подробно е регламентирана закрилата срещу насилие, включително домашно, и че всяко дете има право на такава. Разработен и представен е и Координационен механизъм при насилие (ЗЗД, 2019).

Проблемът с агресията и насилието сред децата и учениците е залегнал и в **Закона за защита от домашно насилие (ЗЗДН)**. То е дефинирано в член 2, ал. 1. Домашното насилие е *„всеки акт на физическо, сексуално, психическо, емоционално или икономическо насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени спрямо лица, които се намират в родствена връзка...“*. Алинея 2 от същия член указва и че *„психическо и емоционално насилие върху дете се смята и всяко домашно насилие, извършено в негово присъствие“* (ЗЗДН, 2019).

На основание на Закона за защита от домашното насилие е изготвена и **Национална програма за превенция и защита от домашно насилие за 2019 г.** (<http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1274>).

Социални ангажименти по отношение проблема с насилието върху децата има и семейството. Те са заложи в **Семейния кодекс**. Член 125, алинея 1 указва, че *„Родителят има право и задължение да се грижи за физическото, умственото, нравственото и социалното развитие на детето, за неговото образование и за неговите лични и имуществени интереси“*. Освен да има права, родителят **няма право „да използва насилие, както и методи на възпитание, които уронват достойнството на детето“** (чл. 125, ал. 2) (Семеен кодекс, 2019).

Насилието със и сред деца и ученици и свързаните с него прояви се разглежда и в нормативната уредба, свързана с образованието.

В основния закон, регламентиращ образователния процес – **Закона за народната просвета** (1991–2015 г.), прави впечатление, че няма текстове, които засягат насилието и агресивното поведение сред децата и учениците. Тези текстове са заложиени в **Правилника за прилагане на Закона за народната просвета (ППЗНП)**, след изменения през 2009 г. В документа е указано, че педагогическите специалисти не трябва да „*нарушават правата на детето и ученика, да унижават личното им достойнство, да прилагат форми на физическо и психическо насилие върху тях*“ (чл. 129). По-нататък в същия член е указано, че те трябва да „*планират, организират и провеждат квалификационно-методическата дейност, свързана с проблемите на превенция на агресията, насилието и зависимостите*“ (чл. 129з). Освен регламентирането дейността на учителите, в чл. 135, ал. 1, т. 5 от Правилника се посочват и задълженията на учениците. Според текста в документа ученикът трябва да уважава останалите и не може да накърнява честта и достойнството на останалите, както и „*да не прилага физическо и психическо насилие*“ (ППЗНП, 2014).

През 2012 г. е утвърден **Механизъм за противодействие на училищния тормоз между децата и учениците в училището** (Заповед № РД09-611/18.05.2012 г. на министъра на образованието, младежта и науката) (<https://www.mon.bg/bg/news/1040>). Въпреки тези законови и подзаконовни мерки, обаче, се регистрират инциденти и прояви на насилие в българските училища. Поради тази причина Министерството изисква от регионалните инспекторати по образованието (РИО, които с днешна дата са Регионални управления на образованието – РУО) да се предостави обобщена информация относно минали регистрирани прояви на агресия и насилие: наличие и брой регистрирани случаи на различните видове агресия и насилие, вкл. автоагресия и виртуален тормоз в три групи: от учители или родители над ученици; от ученици или родители над учители и между ученици.

Освен информация и регистриране на случаи на агресия и насилие, се работи по изготвяне на пакет от мерки – подзаконовни актове на съществуващата стратегическа документация от 2013 г., съвместно с министерствата на образованието и правосъдието.

От МОН се изготвят и наредби, в които също е заложиена проблематиката за агресията и насилието. В **Наредба № 5** от 30 ноември 2015 г. за общообразователната подготовка са посочени областите на компетенции и очаквани резултати от обучението: „*В резултат на обучението ученикът: осъзнава необходимостта за противодействие срещу насилието и демонстрира стремеж към разрешаване на конфликтни ситуации по градивен начин*“. Това са изисквания за резултатите от обучението по учебния предмет „Гражданско образование“ за втория гимназиален етап.

За разлика от предшественика си – Закона за народната просвета, в **Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО)**, който е обнародван през 2015 г. и в сила от

август 2016 г., са заложени текстове, които регламентират проблема с агресията и насилието. От една страна, в Закона е регламентирано, че учениците са длъжни (или имат следните задължения) да зачитат правата, честта и достойнството на другите, както и „*да не прилагат физическо и психическо насилие*“ (чл. 172, ал. 1, т. 3.). Освен задължение на учениците, превенцията на тези негативни прояви е включена и в мерките за подкрепа на личностното им развитие (чл. 178, ал. 1, т. 12. от Закона): да се прилагат „*дейности по превенция на насилието и преодоляване на проблемното поведение*“. Това е заложено и в чл. 185, ал. 1 и 2: да се осъществяват „*дейности по превенция на тормоза и насилието, както и дейности за мотивация и преодоляване на проблемното поведение, които са израз на общата воля и на координираните усилия на всички участници в образователния процес*“.

В допълнителните разпоредби на Закона е заложен текст (т. 6, б), който регламентира, че дете или ученик попада в групата на „*дете или ученик в риск*“ и когато е „*жертва на злоупотреба, насилие, експлоатация или всякакво друго нехуманно или унижително отношение или наказание във или извън семейството му*“ (ЗПУО, 2019).

В **Наредба № 13** от 21 септември 2016 г. (за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование, с която се определя държавният образователен стандарт за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование) са заложени рамковите изисквания при организиране на часа на класа за всички образователни степени. Темата „*Превенция на насилието, справяне с гнева и с агресията; мирно решаване на конфликти*“ е предвидена от I до XII клас, като в началния етап на основната образователна степен минимално са предвидени по 1 час, а от V до XII клас предвидените минимални часове са два (<https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136914662>).

От 27.10.2017 г. е в сила **Наредба за приобщаващото образование**, която е подзаконен акт на Закона за предучилищното и училищното образование. В нея са заложени текстове, които засягат насилието сред децата и учениците, и по-конкретно се говори за обща подкрепа за личностното развитие на децата и дейности за превенция на насилието и преодоляване на проблемното поведение. В Наредбата е указано също, че на учителите трябва да се предоставя методична помощ, за да осъществяват превенция на тормоза и насилието. Необходимо е да се спазва принципът за прилагане на „*цялостен подход, полагане на координирани и последователни усилия за предотвратяване на тормоза и насилието и създаване на по-сигурна среда в образователната институция*“. Всички дейности се разработват съобразно разработените и утвърдени от МОН **Механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование** (<https://mon.bg> > Mehzm_protivodejstvie_tormoz-_281217) и **Алгоритъм за неговото прилагане**, утвърдени със заповед от министъра на

образованието и науката (Заповед № РД 09-5906/28.12.2017 г. С тази заповед се отменя Заповед № РД 09-1871/18.12.2015 г. за утвърждаване на механизъм за противодействие на училищния тормоз между децата и учениците в училище и Алгоритъм за прилагане на Механизма за противодействие на училищния тормоз между децата и учениците в училище и приложенията към него) (<https://pgm-plovdiv.eu/dokumenti/rd09-5906.pdf>).

Тези два стратегически документа са разработени съвместно от правителствени и неправителствени организации – МОН, Министерство на труда и социалната политика, Агенция за социално подпомагане, Държавната агенция за закрила на детето, Националната мрежа за децата, Фондация „Асоциация Анимус“, Асоциация „Родители“, Сдружение „Дете и пространство“, УНИЦЕФ България.

Освен в законовата уредба на страната, проблемът с детската агресия и насилието сред децата е заложен и в проекта от 2019 г. на МОН за **Стратегия за възпитателната работа в образователните институции (2019–2030)**, която е и *„първият стратегически документ, който структурира политиките и мерките, свързани с възпитателната работа в образователните институции“* (https://www.mon.bg/pr_Strategia_vazpitanie-220419).

В Стратегията е заложено, че приоритетните възпитателни цели в педагогическата дейност са освен формиране на нравствени ценности, възпитание в толерантност, уважение, отговорност, позитивни междуличностни отношения и др., е застъпено и възпитание в дисциплина и преодоляване на агресията.

Друг важен държавен стратегически документ е **Програмата за управление на правителството на Република България за периода 2017–2021 г.**, изготвена от Министерски съвет. В нея се съдържат цели и мерки за реализиране на различни приоритети. В приоритетите **Образование и наука** и **Младеш и спорт** са заложени текстове с конкретни цели и мерки, засягащи превенцията на агресията и насилието в образователните институции (http://www.government.bg/files/common/GovPr_2017-2021.pdf).

От Министерството на образованието и науката (МОН) са разработени и национални програми, по които се финансират държавни и общински детски градини и училища. **Националните програми за развитие на образованието** са приети с Решение № 172 на Министерския съвет от 29 март 2019 г. на основание чл. 286, ал. 3 от Закона за предучилищното и училищното образование във връзка с т. 9 от приложение № 1 към чл. 1 от Постановление № 344 на Министерския съвет от 2018 г. за изпълнението на

държавния бюджет на Република България за 2018 г. (обн., ДВ, бр. 107 от 2018 г.; изм. и доп., бр. 5 от 2019 г.).

- ✓ **Национална програма „Заедно за всяко дете“.** По тази програма се финансират различни дейности, организирани от държавни и общински детски градини и училища. По Модул 2 *„Добри практики за взаимодействие с родителите на институциите от предучилищното и училищното образование“* една от предвидените допустими дейности за финансиране е за организиране на обучения за родителите с цел да разпознават и предотвратяват негативни прояви между децата и учениците – дискриминация, агресия, насилие, тормоз и др.

(<http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1262>).

Друг важен документ, в който е застъпена проблематиката за детската агресия и насилието със и между децата, е **Националната стратегия за развитие на физическото възпитание и спорта в Република България 2012–2022**, приета с Решение на Народното събрание от 24.11.2011 г. Приоритетна задача в Стратегията е използването на спорта и спортната дейност за *„пълноценно използване на свободното време и като ефективно средство срещу наркоманията, детската престъпност, насилието и други социални деформации“* (<http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=713>).

Сериозността на проблема е предизвикала и други институции в страната да търсят начини за справяне с детската агресия и насилие. През 2017 г. е разработен междуведомствен план за превенция на агресията и засилване сигурността в училищата (<https://www.mon.bg/bg/news/2551>). В разработването му участват Министерство на здравеопазването, Министерство на вътрешните работи, Държавната агенция за закрила на детето, Изпълнителна агенция „Социално подпомагане“, Национално сдружение на общините в Република България и други.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

След прегледа и анализа на нормативните и стратегическите документи установихме, че на ниво държава са взети необходимите мерки за превенция на насилието и агресията със и сред деца и ученици. Законовата уредба в страната ни е в синхрон с европейската политика и разпоредбите на Конвенцията на ООН за правата на детето.

ФИНАНСИРАНЕ

Настоящото изследване е проведено в рамките на проект 2019-BG01-КА201-062329 „Заедно срещу насилието в училище“, съфинансиран от Европейския съюз по програма Еразъм Плюс.

ЛИТЕРАТУРА

Василева, В. (2008). Насилието между учениците през погледа на студента педагог. В: *Сборник от пета научна международно научно-практическа конференция „Преподаване, учене и качество на висшето образование „Национална стратегия за висше образование и пазарът на труда“*, с. 530, Правец // Vasileva, V. (2008). Nasilieto mezhdu uchenitsite prez pogleda na studenta pedagog. V: *Sbornik ot peta nauchna mezhdunarodno nauchno-prakticheska konferentsiya „Prepodavane, uchene i kachestvo na vissheto obrazovanie „Natsionalna strategiya za visse obrazovanie i pazarat na truda“*, s. 530, Pravets

Голман, Д. (2011). *Емоционална интелигентност*, Изток-Запад, София // Golman, D. (2011). *Emotcionalna inteligentnost*, Iztok-Zapad, Sofia

Закон за закрива на детето. Обн. ДВ, бр. 48 от 13 Юни 2000 г. Изменян и допълван от 2002 г. до 23 Юли 2019 г. // *Zakon za zakrila na deteto*. Obn. DV, br. 48 ot 13 Yuni 2000 g. Izmenyan i dopalvan ot 2002 g. do 23 Yuli 2019 g.

Закон за защита от домашното насилие. В сила от 22.12.2009 г. Обнародван, изменян и допълван 22 Март 2019 г. // *Zakon za zashtita ot domashното nasilie*. V sila ot 22.12.2009 g. Obnarodvan, izmenyan i dopalvan 22 Mart 2019 g.

Закон за народната просвета. Обн. ДВ, бр. 86 от 18 Октомври 1991 г. до отм. ДВ, бр. 79 от 13 Октомври 2015 г., доп. ДВ, бр.80 от 16 Октомври 2015 г. // *Zakon za narodnata prosveta*. Obn. DV, br. 86 ot 18 Oktomvri 1991 g. do otm. DV, br. 79 ot 13 Oktomvri 2015 g., dop. DV, br.80 ot 16 Oktomvri 2015 g.

Закон за предучилищното и училищното образование. В сила от 01.08.2016 г., изменян и допълван до 28 Май 2019 г. // *Zakon za preduchilishtnoto i uchilishtnoto obrazovanie*. V sila ot 01.08.2016 g., izmenyan i dopalvan do 28 May 2019 g.

Наредба № 5 от 30 ноември 2015 г. за общообразователната подготовка. В сила от 08.12.2015 г., издадена от министъра на образованието и науката. Обн. ДВ, бр. 95 от 8 Декември 2015 г., изм. и доп. ДВ, бр. 80 от 28 Септември 2018 г., изм. и доп. ДВ, бр. 71 от 10 Септември 2019 г. // *Naredba № 5 ot 30 noemvri 2015 g. za obshtoobrazovatelната podgotovka*. V sila ot 08.12.2015 g., izdadena ot ministara na obrazovaniето i naukata. Obn. DV, br.95 ot 8 Dekemvri 2015 g., izm. i dop. DV, br. 80 ot 28 Septemvri 2018 g., izm. i dop. DV, br. 71 ot 10 Septemvri 2019 g.

Наредба № 13 от 21 септември 2016 г. (за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование. В сила от 11.10.2016 г., издадена от министъра на образованието и науката, Обн. ДВ, бр. 80 от 11 Октомври 2016 г., изм. и доп. ДВ. бр. 80 от 28 Септември 2018 г. {<https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136914662>}. // *Naredba № 13 ot 21 septemvri 2016 g. (za grazhdanskoto, zdravnoto, ekologichnoto i interkulturnoto obrazovanie*.

V sila ot 11.10.2016 g., izdadena ot ministara na obrazovaniето i naukata, Obn. DV, br. 80 ot 11 Oktomvri 2016 g., izm. i dop. DV. br. 80 ot 28 Septemvri 2018 g. {<https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136914662>}

НАРЕДБА за приобщаващото образование. Обн. ДВ, бр. 86 от 27.10.2017 г., в сила от 27.10.2017 г.; изм. и доп., бр. 105 от 18.12.2018 г., в сила от 18.12.2018 г. Приета с ПМС № 232 от 20.10.2017 г. // NAREDBA za priobshtavashtoto obrazovanie. Obn. DV, br. 86 ot 27.10.2017 g., v sila ot 27.10.2017 g.; izm. i dop., br. 105 ot 18.12.2018 g., v sila ot 18.12.2018 g. Prieta s PMS № 232 ot 20.10.2017 g.

Правилник за прилагане на Закона за народната просвета. Издаден от Министерството на образованието и науката, многократно обнародван и изменян от 30 Юли 1999 г. до 5 Септември 2014 г. // Pravilnik za prilagane na Zakona za narodnata prosveta. Izdaden ot Ministerstvoto na obrazovaniето i naukata, mnogokratno obnarodvan i izmenyan ot 30 Yuli 1999 g. do 5 Septemvri 2014 g.

Семеен кодекс, в сила от 01.10.2009 г., изменян и допълван до 22 март 2019 г. // Semeen kodeks, v sila ot 01.10.2009 g., izmenyan i dopalvan do 22 mart 2019 g.

<https://www.mon.bg/bg/news/1040>

<https://mon.bg> > Mehzm_protivodejstvie_tormoz_281217

<https://www.mon.bg> > pr_Strategia_vazpitanie_220419

<https://www.mon.bg/bg/news/2551>

<https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136914662>

http://www.government.bg/files/common/GovPr_2017-2021.pdf

<https://pgm-plovdiv.eu/dokumenti/rd09-5906.pdf>

<http://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=4321>

<http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1262>

<http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=713>

<http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1274>

Автор за кореспонденция:

Ина Владова

Национална спортна академия „Васил Левски“
катедра “Психология, педагогика и социология“

e-mail: vladova_ina@abv.bg